

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В статті розглянуто соціально-психологічні чинники професійної діяльності жінок-військовослужбовців, конфлікт ролей і рольової невизначеності, міжособистісні конфлікти, проблеми гендерної взаємодії у військово-професійному середовищі. Визначено психофізіологічні особливості жінок-військовослужбовців, їх поведінки в умовах професійного стресу. Розглянуто особливості службової діяльності в екстремальних умовах під час бойових навчань, відмінності в процесах утворення слідів пам'яті у чоловіків і жінок.

Ключові слова: жінки-військовослужбовці, професійна діяльність, поведінка, міжособистісні конфлікти, професійний стрес, бойові навчання.

В статье рассмотрены социально-психологические факторы профессиональной деятельности женщин-военнослужащих, конфликт ролей и ролевой неопределенности, межличностные конфликты, проблемы гендерного взаимодействия в военно-профессиональной среде. Определены психофизиологические особенности женщин-военнослужащих, их поведения в условиях профессионального стресса. Рассмотрены особенности служебной деятельности в экстремальных условиях во время боевых учений, отличия в процессах образования следов памяти у мужчин и женщин.

Ключевые слова: женщины-военнослужащие, профессиональная деятельность, поведение, межличностные конфликты, профессиональный стресс, боевые учения.

Вступ. У сучасних умовах приведення Збройних Сил України до нового якісного вигляду зросли вимоги до показників професіоналізму військовослужбовців усіх категорій, в тому числі і жінок-військовослужбовців. При цьому виконання функціональних обов'язків військово-професійної діяльності дається жінкам важче, ніж чоловікам. Комплектування Збройних Сил та інших військових формувань України сержантським і рядовим складом на добровільній, контрактній основі дозволило жінкам отримати рівні з чоловіками права при вступі на військову службу. Це зумовило значне підвищення їх кількості у війську. Подібне явище спостерігається не тільки в Україні, але і в багатьох інших державах, що розрізняються за рівнем економічного і політичного розвитку, звичаями, культурними і релігійними традиціями. Все більш активне залучення жінок до військової служби, свідчить про перетворення даної тенденції в закономірний процес, властивий початку ХХІ століття. У міру інтелектуалізації військового праці, зниження вимог до фізичних якостей військових, зміни та розширення розв'язуваних завдань, межі використання людських ресурсів на військовій службі поступово стають ширшими.

В даний час в наших Збройних силах служать за контрактом близько 34 тис. жінок у всіх без винятку військових підрозділах та близько 17 тис. жінок працівників ЗС України, помітно потіснивши чоловіків. Разом з тим жіноче "вторгнення" відбулося у

вкрай несприятливих суспільно-економічних умовах, що серйозно ускладнили процес їх інтеграції в армійське середовище. У такій обстановці соціальна вразливість цієї професійно-демографічної групи досить загострилася. На загальному тлі взагалі нелегкого становища військових людей жінкам, які проходять службу в армії і на флоті, особливо важко.

В умовах зростання представленості жінок у військовій службі протиріччя між формально проголошеною рівністю і реальним статусом не стало менш гострим. Зазвичай жінки заповнюють вакансії, які з тих чи інших причин ігноруються чоловіками. Один з показників їх різного статусу – величезна диспропорція у представленості на високих посадах. Серед жінок близько 2,9% від загального числа проходять службу на офіцерських посадах (переважно молодшого офіцерського складу), близько 26,1% є прапорщиками і мічманами, 71% – сержантами, старшинами, солдатами і матросами, курсантами. При цьому офіцери-жінки дуже часто виконують обов'язки адміністративного характеру. Прапорщики ж в основному займають посади, пов'язані з військовим господарством і штабною роботою, а сержантській і рядовий склад – радіотелеграфістів, телефоністів, планшетистів, тилового та медичного персоналу.

Метою статті є визначення соціально-психологічних чинників професійної діяльності жінок-військовослужбовців.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження присутності жінок на службі, проведені в армії Великобританії (The Employment of Women in the Armed Forces Steering Group), показали, що фізичні дані військових жінок і чоловіків значно різняться. Так, маскулінна сила жінок на 30–60% менше маскулінної сили чоловіків, і тому тільки 1% жінок досягає того ж рівня фізичної підготовки, що й чоловіки. Жінкам також необхідно прикласти на 25–30% більше зусиль, ніж чоловікам, для того, щоб досягти тих же результатів. Вони піддають себе більшій небезпеці отримати професійну травму. Після того як в армії Великобританії з'явилися нові стандарти для набору військовослужбовців, засновані на рівноправності статей, результати показали, що тільки невелика кількість жінок змогло пройти їх: так, лише 3% жінок із понад 2 тисяч змогли скласти тести для служби в піхоті. Враховуючи особливості армії України, професійні показники наших жінок-військовослужбовців не матимуть великих відмінностей від подібних показників жінок-військовослужбовців Великобританії, а можливо й перевищують їх. Така невідповідність між професійними вимогам і можливостями організму призводить до виникнення і розвитку стресових станів під час виконання службових обов'язків [9].

Згідно з когнітивною моделлю психологічного стресу Р. Лазаруса стрес розвивається в тому випадку, коли вимоги, які пред'являються людині, стають для неї випробуванням або перевершують її можливості пристосуватися [8]. Розвиток стресу, на його думку, залежить не тільки від зовнішніх умов, але також від конституційної вразливості людини і від адекватності її механізмів когнітивного захисту (саморегуляції). Особливе значення для появи психологічного стресу мають оцінка людиною ситуації, в якій вона знаходиться, переживання розчарування, конфлікту чи загрози. У зв'язку з цим важливим є визначення особливостей професійного стресу жінок-військовослужбовців у сучасних умовах служби.

На перших етапах вивчення професійного стресу вчених цікавили об'єктивні умови виникнення стресу, але пізніше характеристики реальної ситуації перестали розглядати як єдині причини стресу, увага фахівців переключилася на характеристику суб'єкта праці, його особистісні особливості. В даний час більшість авторів надає перевагу дослідженням чинників, які включають в

себе об'єктивні і суб'єктивні компоненти, наприклад соціально-психологічні.

Соціально-психологічні чинники професійного стресу – це конфлікт ролей, рольова невизначеність, перевантаження або недовантаження працівників, неузгодженість інформаційних потоків, міжособистісні конфлікти, висока відповідальність, дефіцит службового часу.

Дослідження жінок-військовослужбовців дозволили проранжувати соціально-психологічні чинники професійного стресу за рівнем травмуючого впливу. На перший план виступають міжособистісні конфлікти, конфлікт гендерних ролей і рольова невизначеність. Були вивчені їх особливості [4].

1. Конфлікт ролей і рольова невизначеність. У зарубіжній гендерній психології існують численні дослідження, присвячені перешкодам, які жінки змушені долати, роблячи кар'єру. Це роботи Дж. Ландау, С. Марлоу, Т. Меламед та ін. У цих працях було висунуто три гіпотези про становище жінок в професійно-діловому середовищі. Згідно з першою, що належить Дж. Маршаллу, жінки не вписуються в жорстке чоловіче середовище. Але подальші дослідження продемонстрували недійсність даної гіпотези, адже останнім часом жінки цілком успішно конкурують з чоловіками і навіть витісняють їх з керівних посад [1].

Велике поширення отримала гіпотеза “скляної стелі” М. Лінн, під якою мається на увазі невидима, але реальна перешкода, на яку наштовхується жінка, коли намагається досягти вершин успіху.

Третя гіпотеза “теорія зіркової хвороби” Г. Штайнса, якою розуміється явище, коли жінки схильні вважати ситуацію з жіночим лідерством благополучною і не допомагають іншим претенденткам. Таке жорстоке ставлення до представників своєї статі розуміють також під “реверсивним гендерним стереотипом” – всупереч очікуванням, упередження проти жінок демонструють не чоловіки, а жінки.

Р. Кентер у своїй роботі “Чоловіки і жінки в організаціях” помітила, що в колективах, де жінок дуже мало, вони перебувають в особливому положенні. Справді, одна-дві жінки в чоловічій групі тільки символічно представляють жіночу статю. Р. Кентер виявила 4 неформальні ролі жінок: “Мати” (від неї чекають емоційної підтримки, а не ділової активності); “Спокусниця” (жінка виступає лише сексуальним об'єктом); “Талісман” – мила,

але не ділова жінка, що приносить удачу; “Залізна леді” – цим жінкам приписується нежіноча жорсткість, вони особливо ізольовані від групи [1].

Перераховані ролі свідчать про несприятливу ситуацію, в якій доводиться працювати жінкам. Вони заважають зайняти положення рівних у групі, знижують можливість службового зростання і сприяють професійному стресу [1].

У порівнянні з іншими категоріями до професійної нерівності частіше схильні жінки-офіцери, для яких успіхи в службовій діяльності мають набагато більше значення. Прагнення зробити кар’єру змушує їх щодня доводити чоловікам свій професіоналізм. Беручи до уваги, що ефективність професіоналізму жінок-військовослужбовців багато в чому обумовлена рівнем гендерної культури офіцерів-керівників, військові вчені провели аналіз практичної діяльності офіцерського складу та прапорщиків, що мають у своєму безпосередньому підпорядкуванні військовослужбовців-жінок.

Однією з найбільш значущих для жінок проблем гендерної взаємодії у військово-професійному середовищі виявилися сексуальні домагання. Крім того, зазначалося нерозуміння офіцерами-керівниками проблем, що виникають у жінок при вихованні дітей, низький рівень гендерної культури офіцерського складу та ряд інших. Зі 127 військовослужбовців-жінок 19-ти різних спеціальностей і типів професій при відповіді на запитання: “В якій мірі безпосередні начальники (командири) враховують Ваші особисті та професійні проблеми?” аналіз показав, що зазначені проблеми враховують лише 17% офіцерів-керівників, а 21% іноді це роблять (“від випадку до випадку”), при цьому відзначався ймовірний характер подібного обліку, обумовлений настроєм командирів (начальників), їх особистим ставленням до конкретної жінки, спрямованістю проблем і бажанням командира їх вирішувати [7].

2. Міжособистісні конфлікти. Існують особливості поведінки військовослужбовців-жінок у конфліктних військово-професійних ситуаціях. Викладаючи “Короткий курс жіночої логіки”, Н.В. Мінаєва наводить три “закони жіночої логіки”, що виявляються в конфліктних ситуаціях гендерного спілкування [5].

Умовна назва першого – “закон мікроскопа”. Сутність його в наступному. Жінка наділена особливою здатністю розглядати в спостережуваному об’єкті (явищі) дрібні деталі. Однак через особистий

настрій на “дрібниці”, які для неї важливі (тон розмови, манера поведінки співрозмовника, ключові слова бесіди, жести), вона не завжди готова в певній ситуації одночасно побачити весь об’єкт, в сукупності всіх його причинно-наслідкових зв’язків. При цьому найчастіше жінка сприймає лише загальні якості розглядаємого об’єкта і його призначення, а внутрішній причинно-наслідковий механізм даного об’єкта залишається за межами її уваги. Оскільки в уяві жінки за рахунок домислювання виявлених деталей досить часто “муха перетворюється на слона”, в конфліктних ситуаціях вона виявляється не в силах стримати свої емоції і почуття, які вихлюпуються на співрозмовника.

На даному етапі розвитку психічного стану (неможливість стримати негативні емоції) у жінок починає діяти “закон кульової блискавки”. Маючи дуже великий “електричний заряд” негативних емоцій, “блискавка” може “розрядитися” через непередбачуваність свого руху в будь-якому місці і на будь-якій людині. У зв’язку з цим підвищену емоційну енергію жінки та її несподівані дії після конфліктної бесіди можна вважати однією з психологічних закономірностей її професійної поведінки.

Наступні дії жінки у разі ображеного самолюбства, на думку Н.В. Мінаєвої, представляють як наслідки третього закону – “чим гірше, тим краще”. При цьому вона уподібнюється випущеному з гармати снаряду, який потрапляє точно в ціль, руйнуючи все на своєму шляху. При цьому вона сама несе великі психологічні втрати [5].

Крім того, особливості жіночої психіки накладають серйозний відбиток на стосунки в колективах з виразною фемінізованістю. Підвищена емоційна чутливість, прагнення до справедливості розподілу службового навантаження, боротьба з фаворитизмом в підрозділах стають причиною невиправданих конфліктів на ґрунті з’ясування “жіночих” проблем. Сімейні проблеми у військовослужбовців-жінок також, як правило, відображаються на ефективності службової діяльності більше, ніж у чоловіків [6, с. 69].

Одним з феноменів, характерних для багатьох колективів, є психологічне насильство, причина якого – погіршення міжособистісних відносин та організаційні дисфункції. Психолог і вчений доктор Х. Лайм вперше провів дослідження такого явища на робочих місцях у Швеції ще на початку 1980-х. Він ввів поняття “мобінг” і охарактеризував його як “психологічний

терор”, який включає “вороже і неетичне ставлення одного або деяких людей, спрямоване проти іншої людини, що систематично повторюється” [2, с. 23].

Таке явище знаходить своє відображення і у військовому середовищі, коли одна жінка починає витісняти іншу. Багато з них, завдяки вихованню, заснованому на традиційному уявленні про роль і місце жінки, впевнені, що їхні колеги служать в армії лише для того, щоб знайти чоловіка або отримувати додаткову заробітну плату для бюджету сім'ї. Їм нелегко прийняти і зрозуміти, що колега по службі змогла успішно зробити кар'єру і зайняти високий пост, про який вона, можливо, і не мріяла. Реакцією на успіх може стати різка зміна ставлення, причому дуже часто в інтригу втягується і чоловік.

Так, наприклад, діловод одного з підрозділів В., 45 років, – життєрадісна і активна людина, до її думки часто прислуховувались товариші по службі, крім того, в цьому підрозділі вона була єдиною жінкою. У зв'язку з реформуванням підрозділ доповнився ще однією посадою діловода, на яку була переведена Н., 27 років. Н. характеризувалася з колишнього місця служби як кваліфікований фахівець, завжди чітко виконувала свої обов'язки. Новенька була задоволена своїм становищем, з роботою справлялася відмінно, і не відчувала ніяких труднощів. В. початку підсміюватися над Н. чіплятися до неї через дрібниці. З усіма, хто приходив до підрозділу, В. говорила охоче і добродушно і лише Н., була винятком. Якщо В. і Н. залишалися удвох в кімнаті, В. поводитися непривітно, демонстративно не розмовляла з Н. або просто починала з неї знущатися. Навпаки, товаришів по службі вона підкорювала своєю люб'язністю, відповідаючи на закиди Н. ввічливим мовчанням. В. стала скаржитися командирю, що М. дуже не уважно виконує свою роботу і допускає багато помилок. Командування було незадоволене роботою Н., а товариші по службі просто відвернулися від неї. В результаті Н., коли намагалася розповісти правду товаришам по службі, у відповідь лише чула звинувачення в несправедливості. Вона почала працювати помітно гірше, через свою невпевненість допускала безглузді помилки, які раніше просто не могла зробити. У М. почалася важка криза, і вона дійсно стала вести себе зухвало. Н. зважилася змінити роботу, лише через деякий час депресивний стан змінився більше оптимістичним настроєм [4].

При цьому парадоксальним є те, що командири перш за все хочуть позбутися від жертви, але не від винуватиці конфлікту, забуваючи про те, що винуватиця, не заспокоїться на цьому і почне шукати нову жертву. У ситуації мобінгу жінка веде себе так, як чекає від неї її противник, своєю поведінкою переконуючи оточуючих в сформованій про неї думці. Винуватиця ж на тлі жертви виглядає більш привабливо і як професіонал, і як “привітна”, “душевна” людина.

Є багато причин того, чому колеги на роботі раптом різко змінюють ставлення до когось і якась з жінок стає мішенню для причіпок і звинувачень. Часто причина може полягати в хворій уяві деяких з її колег або “подруг”. Та й просто нестабільна економічна обстановка в країні може стати причиною такої зміни відносин, особливо у зв'язку з останніми перетвореннями в Збройних Силах України.

Сьогодні, в умовах кризи, людина у своїй професійній діяльності цінує зовсім небагато, переслідуючи насамперед, економічні інтереси. Майже щодня ми спостерігаємо закриття та банкрутство різних підприємств і пов'язані з цим масові звільнення, призупинення виплат заробітної плати. Для тих, хто може або вже опинився в подібній ситуації, це стає великою проблемою. У жінки сильніше виражений страх за своє існування й існування своєї сім'ї, тому вони готові піти на все, щоб зберегти своє робоче місце. Причинами конфлікту також можуть бути ревності, заздрість, жага слави, небажання того, щоб розкрилися подробиці “старих справ” слабкість, особливе ставлення до жінки, протистояння сексуальному переслідуванню та ін.

Крім того, існують і важливі психофізіологічні особливості жінок і чоловіків, поведінка їх у професійній ситуації в умовах стресу. Так, наприклад, стосовно професійної діяльності жінок в екстремальних умовах військової служби (йдеться про бойові дії), більшість учених вважає, що війна діє на жінку інакше, ніж на чоловіка. Цивільній людині завжди важко перебудуватися на військовий лад, а жінці – особливо [7]. Проведене військовими психологами дослідження службової діяльності в екстремальних умовах під час бойових навчань показало, що жінки-військовослужбовці реагують на прямі стресові фактори службового середовища, як правило, більш послідовно і відтерміновано за часом, намагаючись зняти вплив стресу на свою психіку не за рахунок включеності

особистісного потенціалу, а за рахунок використання можливості свого найближчого оточення. Якщо чоловіки прагнуть екстраполювати, прогнозувати і моделювати стресову ситуацію, то жінки, як показало включене спостереження за відпрацюванням несподіваних ввідних в ході навчання, в більшості випадків прагнуть не думати про її наближення, а уникнути стресової ситуації. В результаті психіка жінок реагує на ситуацію вже з початку її дії [6, с. 69–70].

Вивчаючи нейрофізіологічні механізми сприйняття і спогадів стресових подій Л. Кехілл [3] виявив відмінності в процесах утворення слідів пам'яті на хвилюючі інциденти у чоловіків і жінок. В одному з перших експериментів добровольцям була продемонстрована серія фільмів, які містили сцени насильства, і за допомогою позитронної емісійної томографії оцінювали активність їх головного мозку. Було виявлено, що число фільмів, зміст яких могли згадати досліджувані, корелювало з рівнем активності їх мигдалини головного мозку під час перегляду. Відмінності у процесах формування пам'яті на хвилюючі

події у жінок виразні сильніше, ніж у чоловіків.

Висновки. Таким чином, наявність істотних соціально-психологічних відмінностей військово-професійної діяльності чоловіків і жінок-військовослужбовців, полягає насамперед у нейрофізіологічних механізмах сприйняття і спогадів стресових подій, щодо конфліктів і конфліктної поведінки в службово-професійній ситуації. Крім того, жінкам, які прагнуть зробити військову кар'єру, доводиться постійно доводити чоловікам свій професіоналізм, що є додатковим джерелом стресу. Однак існують і інші дані на цей рахунок, і, незважаючи на величезну кількість досліджень, вони недостатні і часто суперечливі. Методологічні проблеми не зменшують актуальності вивчення психології гендерних відмінностей в особливостях прояву професійного стресу у військовому середовищі, але вони підкреслюють, що таке вивчення обов'язково має бути міждисциплінарним з урахуванням динаміки соціальних статевих ролей та етнокультурних особливостей досліджуваних.

Список літератури

1. Бендас Т. В. Гендерная психология / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с.
2. Ваниорек Л. Моббинг: когда работа становится адом / Л. Ваниорек, А. Ваниорек. – М. : Интерэксперт, 1996. – 168 с.
3. Кэхилл Л. Его и ее мозг / Л. Кэхилл // В мире науки. – 2005. – № 8. – С. 20–27.
4. Метляева Е. В. Особенности социально-психологических факторов профессионального стресса женщин-военнослужащих / Е. В. Метляева // Вестник Военного университета. – 2011. – № 2 (26). – С. 34–38.
5. Минаева О. Военные, которые уходят в декрет // Аргументы и факты. – 1996. – № 37.
6. Рыков С. Л. Профессиональное воспитание военнослужащих-женщин: теория и практика: [монография] / С. Л. Рыков. – М.: Воен. ун-т, 2002. – 270 с.
7. Рыков С. Л. Совершенствование профессионального воспитания военнослужащих ВС РФ: автореф... д-ра пед. наук. М., 2003.
8. Lazarus R.S. Coping theory and research: Past, present, and future // Psychosomatic Medicine. – 1993. – V.55. – P.234–247.
9. Woodward R. Discourses of Gender in the Contemporary British Army School of Agriculture / R. Woodward // Armed Forces & Society Winter. – 2004. – vol. 30. no. 2. – P. 279–301.

Ivanova O.A., researcher of the department

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROFESSIONAL FEMALE SOLDIERS

This article shows social and psychological factors of professional conduct and professional female soldiers stress, interpersonal conflicts, conflicts of roles and role uncertainty, problems of gender interaction in military-professional environment. Defined physiological characteristics of female soldiers, their behavior in professional stress. Features professional inequality, which often tend to female officers, service activity in extreme conditions during combat training, psychological violence (mobbing) which cause deterioration of interpersonal relations and organizational dysfunction. It was found that in a situation mobbing woman behaves as it expects from its enemy, their behavior in the current persuading others of her mind. Determined that female soldiers react to stress factors direct service environment, tend to be more consistent and hold time, trying to remove the effects of stress on his mind than by inclusion of personal potential and capabilities through the use of his entourage. Determined differences in the formation of memory traces in men and women.

Key words: female soldiers, professional activity, behavior, interpersonal conflicts, professional stress, combat training.